

SARAMANDU, Nicolae (2008): *La romanité orientale*. București: Editura Academiei Române; Tübingen: Gunter Narr Verlag, 264 p.

Avec quelques modifications qui n'affectent pas son contenu, cet ouvrage est la traduction française de *Romanitatea orientală* (București, Editura Academiei Române, 2004). Nous avons, d'une part, éliminé certains chapitres d'intérêt limité pour le lecteur étranger et ajouté, d'autre part, certaines contributions récentes. (p. 8)

Com a «lector estranger» d'aquest llibre, com a habitant de la Romània occidental que observa de lluny l'altre extrem —oriental— de l'Europa romànica, no em queda més remei que abordar aquesta ressenya amb un propòsit essencialment descriptiu. Segons que es llegeix al passatge citat, amb la versió francesa de l'obra original, escrita en romanès, es pretén trobar un ressò més ampli entre els romanistes no familiaritzats amb l'àmbit balcanoromànic. Aquesta versió francesa¹ pot donar una idea entre els romànics occidentals de la profusa dedicació científica de Nicolae Saramandu a la «romanitat oriental» (segons que l'anomena al títol), així com de la dimensió del romanista (vicepresident de l'*Atlas Linguistique Roman*, representant del comitè romanès dins l'organigrama d'aquest atles) i co-neixedor de la diversitat lingüística europea (president i coordinador científic de l'*Atlas Linguarum Europae*, ALE).

Ja a la introducció (p. 7-8), l'autor posa l'èmfasi en el fet que la susdita «romanité orientale [...] était unitaire du point de vue linguistique et se présentait comme un *continuum romanicum* au nord et au sud du Danube» (p. 7). La continuïtat romànica a les dues ribes del Danubi, a partir de la població romanitzada de l'Imperi Romà d'Orient, és un leitmotiv que Saramandu proclama de bon començament: «nous avons mis en évidence d'une manière constante les rapports entre la population romanisée du nord [...] et celle du sud [...]» (p. 8). I a continuació anuncia que l'obra es reparteix en dues seccions principals: una primera en què predomina la perspectiva històrica; i una segona de perfil més aviat sincrònic. Arrodoneixen el llibre tres contribucions complementàries sobre el substrat tracodaci, les relacions lingüístiques eslavoromaneses i l'estudi tipològic de les llengües balcàniques (vegeu la meua nota 2). En total, dinou treballs de Nicolae Saramandu que (amb l'excepció del primer, el més llarg, inèdit fins ara) havien vist la llum prèviament en diverses publicacions científiques —com es pot observar a la relació de *Sources (des ouvrages)* de la p. 243— entre 1975 fins a 2006, i componen l'obra que ací ressenyo. Aniré per parts, tot resseguint els títols de cada contribució, amb una descripció succincta i els comentaris pertinents.

La primera part (p. 11-164) l'encapçala l'aportació més llarga del llibre [«La romanité orientale (IVe-XVe siècles). Sources historiques», p. 11-78]. Les diferents fonts històriques, llatines i bizantines, testimonien una romanitat oriental que transita al llarg de més de deu centúries cap a la «romanicitat» de l'Europa oriental al nord i al sud del Danubi. Es troben recollides als volums II-IV de les *Fontes Historiae Daco-Romanae* (1970-1982), i es complementen o corroboren amb dades pouades d'altres fonts (occidentals, esclaves, hongareses, russes), tal com s'explica a la primera pàgina de l'article. Aque-

1. En realitat, el conjunt del llibre es presenta en francès, però amb una excepció: la del capítol «The South-Danubian Romanian Dialects from the Spatial Perspective» (p. 190-205), escrit en anglès i —fet també excepcional— en col·laboració (concretament, amb Manuela Nevaci).

lles fonts principals, de l'època llatina a la bizantina, ens guien a partir de la romanització dels autòctons tracodacis, acabada al segle v, envers la transformació del llatí en romanç romanès: «À l'époque qui s'étend du vi^e au xe siècle, la romanité orientale devient donc une romanité roumaine» (p. 76). En conjunt, més d'un miler d'anys de «romani(citat)», que Saramandu articula amb una successió cronològica a través de les diverses fonts i dels corresponents autors (aquests, destacats en negreta i amb les respectives referències de naixement i mort), des dels llatins **Hieronymus** (345-420) i **Salvianus** (390-484) fins al bizantí **Laonique Chalcondyle** (circa 1423-1490).

Un cèlebre i controvertit testimoni de la incipient Romània oriental ocupa la segona contribució («*Torna, torna, frate* et la romanité orientale au vi^e siècle», p. 79-94), amb referències al ressò antic (per exemple, en el cronista bizantí Theophylactus, dos segles després: 810-814) i a la discussió filològica de les dues darreres centúries (de la mà de figures com Jireček, Philippide o, més recentment, Coseriu). La coneguda fórmula, atribuïda a un soldat durant una expedició de l'exèrcit bizantí contra els tracis l'any 587, en tot cas revelaria, per evidents raons (crono)lògiques, una mostra de «romanitat», encara no de «romanicitat».

Segueix un capítol consagrat a un dels testimonis presentats a la primera contribució (p. 22 i 60): «À propos du déplacement des aroumains au sud de la Péninsule Balcanique. Le 'témoignage' de Ké-kaumenos» (p. 95-102).

A continuació, «Histoire des rapports interdialectaux et origine des mégléno-roumains» (p. 103-108) indaga en la diacronia i la diatopia d'un dels dialectes històrics del romanès. I un altre representant de la romanitat (o, més precisament, «romanesitat») oriental, el dialecte aromanès, és l'objecte dels dos capítols següents, que tracten aspectes com el substrat («Sur le substrat de l'aroumain», p. 109-113) i les relacions amb el grec [«L'aroumain et ses rapports avec le grec (à propos d'un ouvrage récent)», p. 114-122]. L'obra recent a què al·ludeix Nicolae Saramandu en aquest capítol és la d'Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapports avec le grec* (1986), traducció francesa d'un llibre basat en la tesi doctoral d'aquest altre autor (presentada el 1975 a la Universitat d'Atenes), que pretén demostrar —erròniament, segons que ressenya Saramandu— el caràcter grec del substrat de l'aromanès: «Pour conclure, nous dirons que, malgré ses efforts, A. Lazarou n'a réussi à apporter aucun argument valable prouvant que l'aroumain aurait un substrat linguistique grec. En réalité, le substrat de l'aroumain se retrouve dans les autres dialectes roumains [...]» (p. 122).

A la llum de la comparació interdialectal, dins del complex romànic de l'est europeu, es presenten a continuació («La romanité orientale à la lumière des comparaisons interdialectales», p. 123-127), entre altres qüestions, alguns casos de variació diatòpica en què el dacoromanès —el representant més visible de la romanitat oriental— adopta tipus lexicals específics (*lună* 'lluna' i alhora 'mes'; *des* 'sovint', *sărut* 'besada', *cuptor* 'forn'), mentre que altres varietats ofereixen tries lexicosemàntiques de més àmplia representació romànica: aromanès i meglenoromanès *lună* / *mes*, aromanès *spes* (cf. it. *spesso*), *baș* (hereu d'un BASIU llatí que genera "besos" germans fins a l'altre extrem romànic: port. *beijo*), *furnu* (p. 124-125). Com en altres dominis romànics, la distribució areal del lèxic convida a elucubracions sobre la història lingüística. En el cas balcanoromànic, es concedeix notòria rellevància a una divisòria aproximativa (l'anomenada «línia Jireček», o la *Via Egnatia* del món romà) que partiria la península dels Balcans des de l'actual Albània fins al Mar Negre, tot deixant al nord la zona d'influència llatina, i al sud la d'influència grega, però que, tot i així, no trencaria —segons Saramandu— el primitiu contínuum de la romanitat (balcànica) oriental.

Els dialectes romanesos continuen guiant el fil dels capítols següents: «'Généalogie' et 'typologie'. Points de vue sur la formation des dialectes roumains» (p. 128-133); «Les rapports entre les dialectes sud-danubiens et le daco-roumain» (p. 134-142), amb abundant exemplificació de casos de fonètica, morfologia i lèxic; «La romanité sud-danubienne. Ses rapports avec celle du nord du Danube dans le domaine des toponymes» (p. 143-156), que classifica una generosa mostra de topònims aromanesos i meglenoromanesos segons llur motivació etimològica o llur adscripció gramatical originària (substantius, adjectius substantivats); «Concordances linguistiques entre l'aroumain et les parlers daco-roumains du Banat» (p. 157-164), que reprèn qüestions de fonètica, morfologia i lèxic tractades poc abans (p. 135-142),

ara a la llum dels atles lingüístics (*Atlasul lingvistic român*, *Micul atlas lingvistic român*, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*. Banat; entre d'altres).

Les onze contribucions de la primera part deixen pas a una segona (p. 167-218) que n'aplega només cinc. El segon bloc, com ja s'ha assenyalat al principi, gira al voltant d'aspectes més aviat sincrònics del complex dialectal romanès a les dues ribes (nord i sud) del Danubi: així, el primer dels articles, «Les dialectes roumains au nord et au sud du Danube» (p. 167-178), que ofereix una visió de conjunt sobre els quatre dialectes històrics (dacoromanès, aromanès, meglenoromanès, istroromanès). La resta aborda la romanitat sud-danubiana: «La romanité sud-danubienne aujourd'hui» (p. 179-189), amb una presentació prou divulgativa de les tres comunitats disperses de parlants aromanesos, meglenoromanesos i istroromanesos pel sud-est d'Europa, que ajuda a copsar un mapa desplegable inserit entre les pàgines 188-189. Amb Manuela Nevaci com a coautora i en anglès (vegeu la meua nota 1), el següent capítol («The South-Danubian Romanian Dialects from the Spatial Perspective», p. 190-205) torna sobre la variació espacial dels dialectes sud-danubians amb el recurs a diversos atles lingüístics, com l'*Atlas lingvistic aromân* (ALAR), de Nicolae Saramandu, o l'*Aromunischer Sprachatlas. Atlas lingvistic aromân* (ALiA), de Wolfgang Dahmen i Johannes Kramer (d'aquests dos atles, se n'extreu mitja dotzena de mapes il·lustratius a les p. 200-205: tres de cadascun). «Le parler aroumain de Kruševo (ex-République yougoslave de Macédoine)» (p. 206-214) se centra en la descripció (fonologia, morfologia, vocabulari) d'un parlar aromanès concret. El darrer treball d'aquesta segona part («Sur la neutralisation de l'opposition de sonorité en aroumain», p. 215-218), molt breu, s'aproxima a un aspecte fonològic de l'aromanès en el seu conjunt.

A diferència de la primera part i de la segona, respectivament precedides per una pàgina en blanc amb la indicació central amb negreta dels números romans I (p. 9) i II (p. 165), les tres contribucions complementàries anunciades a la *Introduction*² no es presenten a part de manera visible. De fet, el primer capítol de la tríada final («Quelques considérations sur les rapports linguistiques slavo-romains», p. 219-221) comença amb la pàgina senar que ve justament a continuació de la darrera de la segona part (218, parell), de manera que el llibre obert no dona la impressió d'un tall entre les parts anunciades. En qualsevol cas, el brevíssim article en qüestió, de dues pàgines i mitja, aporta valuosa informació, per exemple, sobre afinitats eslavoromàniques com la del macedoni «баба 'vieille femme'» i la *babă* homòloga del romanès (p. 219).

Amb «Les traces du thrace (à partir de l'*Atlas Linguarum Europae*)» (p. 222-225) Saramandu, president de l'ALE, se serveix d'un parell de mapes de l'atles (els relatius als conceptes de 'muntanya' i 'lluna') per traçar unes pàgines que van servir d'homenatge al director d'un altre gran atles, l'*Atlas Lingüistique Roman* (ALiR), en la publicació original del text;³ entre altres qüestions, troba en el substrat tracodaci l'origen del topònim *Karpates* [versió francesa, citada per l'autor; *Carpați* en romanès], «qu'on peut reconnaître aujourd'hui dans le mot albanais *karpë* 'rocher, roc, parois de roches'» (p. 223); i també troba l'ocasió de tornar sobre 'lluna' i 'mes': la confusió dels dos conceptes en el dacoromanès *lună* s'explicaria a partir del substrat d'un sol terme original en la part septentrional de la llengua tràcia, mentre que la distinció de dos termes en la part meridional del vell domini traci tindria continuïtat avui dia en la que practiquen el grec, l'albanès i la romani(citat) sud-danubiana (amb *lună* i *mes*, hereus del llatí LUNA i MENSIS, en aromanès i meglenoromanès).

«L'étude typologique des langues balkaniques» (p. 226-242) planteja, en el darrer capítol, la qüestió de les afinitats tipològiques entre les diverses llengües i famílies lingüístiques de l'àmbit balcànic. Després de recórrer a nombroses citacions d'altri —recurs habitual, d'altra banda, al llarg de tota l'obra—, l'autor conclou que encara està per fer un estudi tipològic a fons, sincrònic i diacrònic, de les llengües balcàniques, i, en conseqüència, «l'existence d'un type linguistique 'balkanique' n'est pas encore prouvée» (p. 242).

2. «L'ouvrage se termine par trois contributions complémentaires, relatives au substrat thraco-dace, aux rapports linguistiques slavo-romains et à l'étude typologique des langues balkaniques» (p. 8).

3. Rita CAPRINI, ed. (2003): *Parole romanze. Scritti per Michel Contini*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 445-449 [cf. *Sources (des ouvrages)*, p. 243].

Completen el llibre l'esmentada relació de *Sources (des ouvrages)* [p. 243], la *Bibliographie* (p. 245-260) i un *Index d'auteurs* (p. 261-264) elaborat per Manuela Nevaci (tal com indica una nota al peu de la pàgina 261). Una trentena de treballs de Nicolae Saramandu, ordenats cronològicament entre 1970 i 2008 dins la bibliografia de referència (p. 256-257), testimonia, ensems amb l'obra que és objecte de la meua ressenya, la llarga i fecunda trajectòria de l'autor en l'estudi de la romanitat oriental. *Ex oriente lux*.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona